

HATOS PÁL

## FELEMÁS GYÁSZ

TISZA ISTVÁN MEGGYILKOLÁSA ÉS A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNY 1918-BAN

A nagy német államférfi, Otto von Bismarck a politikai merényleteket a királyok üzemi bal-eseteinek nevezte. Ellentétben Oroszországgal és a fiatal balkáni államokkal, Magyarországon a gyilkosságok nem váltak a politika üzemszerű működésének részeivé – hacsak nem gondolunk a törvényes kivégzésekre (fél tucat magyar miniszterelnök végezte életét bírói vagy statáriális eljárás következtében a bitófán meg a kivégzőosztag előtt). Igaz, van egy sajátos magyar műfaja is a közéleti kriminalisztikának: a politikai öngyilkosság, amely szintén mártíriummal övezi elkövető nevét, gondoljunk itt Széchenyi Istvánra, Teleki Lászlóra, Teleki Pálra. Esetükben a korabeli vizsgálat és a későbbi történelmi oknyomozás egyértelműen az öngyilkosságot jelölte meg a halál okaként, mégis a kortárs – s az utókor – közvélemény is élt és él a gyanúperrel: idegen kéz állt végzetes tettük mögött. Tisza István 1918. október 31-i meggyilkolásának háttere viszont fordítva áll: bár a Tisza-per (pontosbban perek) aktái több ezer oldalt tesznek ki, és számos könyv, tanulmány eredt a tettesek nyomába, az elkövetők és felbujtóik kilétének tisztázása sem a bírácoknak, sem az utókor történészeinek nem sikerült megnyugtatóan. Ugyanakkor Tormay Cécile *Bujdosó könyve* nyomán ma is sokan Károlyi Mihályt sejtik Tisza erőszakos halála mögött, de legalábbis szabadkőműves-zsidó összeesküvést gyanítanak. Egy évszázad múltán, amikor már az események története elfelejtődött, és meggyökeresedett emlékezetmítoszok állítják szembe egymással a „hazaáruló” Károlyit és a „reakciós” Tiszát, nehéz elképzelni, hogy 1918 forró őszén Károlyi számított magyar hazafinak Pesten és veszélyes magyar nacionalistának Bécsben, sőt Londonban és Párizsban is.<sup>1</sup> Lewis Bernstein Namier, a későbbi neves angol történész, 1918. nyár végén a brit külügyminisztérium befolyásos fiatal szakértője, informátora Victor Adler bécsi szocdem vezér véleményére alapozva úgy értékelt: „a tények Károlyiról [...] azt bizonyítják, nincs nagy választék magyar politikusokban – mindannyian a magyar imperialista állam alapján állnak”.<sup>2</sup> Arról a Károlyiról írtak így – némileg jogosan –, aki rövid kormány- és államfői időszakában széleskörű nemzetiségi autonómiát és „keleti Svájcot” ígért a nemzetiségeknek, de egy akácfát sem akart Szent István birodalmának örökségéből feladni. Legfőbb bizalmasa, a nemzetiségi vezetőkkel jó kapcsolatot tartó Jászi Oszkár számára is ez volt a vörös vonal, amit a forradalom bukásáig nem lépett át. Robert William Seton-Watsonnak azt írta az I. világháború küszöbén: „Csak olyan irodalmi propagandában veszek részt, [...] amely államunk történelmi keretei között akarja megvalósítani a termékeny harmóniát az összes nemzetiség között. Annál is inkább

<sup>1</sup> Károlyi és Tisza alakjában sűrűsödő ellenkező előjelű, de egyformán démonizáló diskurzusok elemzését lásd ROMSICS Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*, L'Harmattan, Budapest, 2004, 82–89.

<sup>2</sup> Idézi HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*, Kossuth, Budapest, 1978, 267.

[...] mert ez a magyar fejlődés teljes igazságát képviseli.”<sup>3</sup> A hazafiatlannak bélyegzett Jászi 1918 szeptemberében azt nyilatkozta, hogy „az igazi magyar politikai művészet csak egyre törekedhetik: hogyan lehet a délszláv egységet Magyarország területiális sérelme nélkül és úgy megvalósítani, hogy minden józan érdekünk az Adrián, a tarifapolitikában és a Balkánon megóvassék, sőt előmozdítassék?”<sup>4</sup> Ami pedig a szabadkőműveseket illeti, többségük kétségkívül azonosult a Károlyi-rendszerrel, de nem jobban, mint az előzővel. A dualizmusnak nemcsak az első magyar miniszterelnöke, idősebb Andrássy Gyula tartozott a szabadkőművességhez élete jelentős szakaszában, hanem az utolsó, Wekerle Sándor is. A magyar szabadkőművesség tagjai szinte mind lojális alattvalói voltak a dinasztának, tisztességgel és őszintén siratták el Ferenc Józsefet, akinek uralkodása alatt a szabadkőművesség virágzásnak indult. Koronázási díszmunkát rendeztek IV. Károly tiszteletére, akiben elsősorban az „élettel teli fiatalságot ünnepelték”, s csak másodsorban azt az uralkodót, akinek trónra léptekor az első szava a béke hirdetése volt. „A háború darabokra tépte a testvéri láncot” – fogalmazott Bókay Árpád orvosprofesszor, a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy nagymestere, aki hazaárulásnak érezte volna fenntartani a kapcsolatot az olasz szabadkőművességgel azután, hogy Olaszország 1915-ben megtámadta az Osztrák–Magyar Monarchiát. 1918 őszén pedig a magyar páholyok felhívást intéztek a világ szabadkőműveseihez: „Magyar szabadkőműves hűséggel és odaadással csupán Magyarországnak, imádatlaltal csak a magyarok Istenének tartozik” – írta 1918-ban főmesteri beköszöntőjében Apáthy István.<sup>5</sup> Őt Károlyi Mihály Erdély főkormánybiztosává nevezte ki, miután megindult a terület elfoglalására a román hadsereg.

A versengő történelmi mítoszok árnyékában a gyilkosság kortárs fogadtatása, a felemás gyász dokumentumai kevesebb figyelmet kaptak, pedig tekintélyes korpuszt tesznek ki – csak hogy elfeledetten hevernek a Tisza-kultusz és a Tisza-gyűlölet kettős terhe alatt. Az életmű glorifikálása a Horthy-korszakban, majd 1945-től kezdődően teljes számkivetése a magyar politikai emlékezetből megnehezítette és megnehezíti ma is azt, hogy Tisza István egyszerre ellentmondásos és nagyszabású politikai-szellemi öröksége megértő kritika tárgyává legyen. Hozzájárult mindehhez, hogy Tisza kiterített holtteste mellől szinte mindenki menekült 1918 őszén. „A pesti népköztársaságnak ő volt az egyetlen tagja, aki méltó volt a szó római értelmében vett köztársasági polgár névre” – írta Tisza haláláról Herczeg Ferenc. Szép, méltó szavak – csak elkésettek. Az még hagyján, hogy Tisza meggyilkolása órájában Károlyi éppen a királyra esküdött fel. De az ünnepelt konzervatív írófejedelem ezeket a mondatokat csak 1920-ban nyomtatta ki, 1918 őszén ugyanis annak örült, hogy Károlyi Mihály és felesége az ő színdarabját, a *Tillát*, s nem pedig a vetélytársaiét nézte és dicsérte meg egy estebe nyúló decemberi kormányülés után a Belvárosi Színházban.<sup>6</sup> Mint annyiszor, az igazság kéziratban maradt. A kíméletlenül őszinte és Herczegnél nem kevésbé jobboldali Ritoók Emma kiadatlan önéletrajzában úgy fogalmazott: „Csak utólag tesz mindenki úgy, mintha akkor is azt hitte

<sup>3</sup> Jászi Oszkár levele Seton-Watsonnak 1914. április 27-én, közli JESZENSZKY Géza: *Jászi Oszkár és R. W. Seton-Watson levelezése az első világháború előtti években*, Századok 1977/4., 772.

<sup>4</sup> Jászi Oszkár: *A realpolitika csődje*, Világ 1918. szeptember 22., 1.

<sup>5</sup> *A szabadkőművesek tízparancsolata*, Kelet 1918/4., 51.

<sup>6</sup> „Károlyi a tökéletes előadást dicsérte, a grófnő pedig kijelentette, hogy ez olyan produkció, amellyel be lehetne utazni Európát.” Színházi Élet 1918/51., 33. (Az ügyesen megcsinált szerelmi rémdráma egy férfifaló pesti „démonkáról”, Tilla grófnőről, akit végül egy kalandor udvarlója féltékenységéből leszúr.)

volna, hogy Tisza megmenthetett volna mindent.”<sup>7</sup> A Tisza-kultusz azt követően bontakozott ki, hogy a magyar történelmi osztályok politikai érvényesüléséhez a tanácsköztársaságot összeroskasztó román seregek negyed századra újra utat nyitottak. A görög sorstragédiába illő nagyszerű halálhoz 1918 őszén a gyász nem tudott felnőni, nem váltott ki katarzist.

Görög sorstragédia – bizonyosan. Tisza István ellen 1912-ben is követtek el merényletet a parlamenti ülésteremben, s 1918 forró őszén is először az országgyűlés volt az ellene irányuló merénylet színtere. A két merénylet kontextusa alapvetően különbözött. A háború előtt az elmérgesedő közjogi konfliktus, a háború végén az antimilitarizmus indult harcba a gyűlölt Tisza István ellen. 1912. június 7-én a képviselőház ülésén Kovács Gyula képviselő közvetlen közletről próbálta lelőni, s míg a szerencsétlen merénylő sikertelenül öngyilkosságot követett el a kudarcot vallott merénylet után, Tisza higgadtan folytatta a tárgyalást. Az, hogy Tisza nem ismerte a félelmet, nem befolyásolta a közvéleményt, amely a kalandor hajlamú merénylő pártját fogta. Hazafias érzésű nők nemzeti színű virágcsokrokat vittek a lábadozó Kovács Gyulának, akit az esküdtszék később fel is mentett. 1918 őszén viszont a tömegek békevágya mögött ott parázslott a bosszú érzése – s akik erre játszottak rá, azok lettek a történelem csinálói. Kiábrándult (ma divatos kifejezéssel szólva traumatizált) katonák nélkül sehol sem lett volna erőszakos az összeomlás Közép-Európában. A „frontélmény” brutalitása a politikai erőszak kultuszát hozta a hátszágban is. A Galilei-kör szinte tinédzser harmadik nemzedéke – fiatal és kezdő bankhivatalnok volt a legtöbbje, Dosztojevszkijt olvastak és orosz anarchistákat – már 1918 szeptemberétől merényletet készített elő Tisza ellen.<sup>8</sup> Inspirációt, atyai jótanácsokat a haldokló Szabó Ervintől kaptak – aki egy évvel korábban még maga is meditált azon, hogy végezze Tiszával –, anyagi támogatást pedig titokban Kunfi Zsigmondtól, a szociáldemokrata párt egyre befolyásosabb vezetőjétől.<sup>9</sup> A kör tagja, a tüdőbeteg Lékai János 1918. október 16-án az Országház épületénél az autójába beszálló Tisza Istvánra fogta pisztolyát – életében először volt a kezében fegyver –, de az csütörtököt mondott, a sofőr pedig gyorsan kiütötte a kezéből. Miután tette indítékairól röviden kikérdezte a kudarc izgalmától dacos merénylőt, Tisza hideg nyugalommal távozott. A közvéleményben azonban felháborodásnak nyoma sem volt. A pisztolyt az ambiciózus gépgyáros, Friedrich István függetlenségi politikus, Károlyi Mihály híve (civilben válogatott labdarúgó) személyesen adta oda a 17 éves Demény Pálnak mátyásföldi felvonógýára irodájában. Friedrich cinkotai újságja 1918 nyarán-őszén szintén okádkta a tüzet Tiszára, de csak a mából visszanézve tűnik különös találkozásnak ez a későbbi ellenforradalmár miniszterelnök és a holnapi kommunista között.<sup>10</sup> A kalandor Friedrich az összeomlás korának nem kulcsszereplője, hanem mintegy megtestesítője volt. Nem rosszakaró toll, hanem ellenforradalmi méltató írta róla: „az előretörőknek, az érvényesülési harc bajvívóinak nem volt választásuk: azokra a hullámokra eresztették hajójukat, amelyekhez hozzá tudtak férni. Az élet küldte, Pest, a romlott város nevelte. Nem volt idegen előtte a kávéház, az

<sup>7</sup> RITÓÓK Emma: *Évek és emberek*, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, F473, I., 179.

<sup>8</sup> Lásd DEMÉNY Pál: *Rabságaim*, I., Magvető, Budapest, 1989, 7–8, 12.

<sup>9</sup> LENGYEL József: *Visegrádi utca*, Kossuth, Budapest, 1957, 55. Kelen Józsefné jegyzetei szerint Kunfi 5000 forintot adott Demény Ottónak (Demény Pál bátyjának) a Reform Klubban. Lásd Politikátörténeti Intézet Levéltára [a továbbiakban: PIL], Kelen Józsefné feljegyzései 1917–1919-ből, 859f, 72 óe, 73.

<sup>10</sup> LENGYEL: *I. m.*, 53–55; DEMÉNY: *I. m.*, 16. Friedrich Tisza-ellenes nézeteire lásd a Tisza-per ügyészi vádbeszédét a Budapest Fővárosi Levéltárban [a továbbiakban: BFL], VII.18.d – 13/4029 – 1920.

éjjeli mulató, a sportpályák sehogyse magyar levegője, a pesti kávéház és a pestvidéki kaszinó szókincsével fejezte ki magát a politikai terminológia híján.”<sup>11</sup> Forradalmi és ellenforradalmi életpálya tehát egyszerre bontakozhatott ki 1918 őszén egy kalandor gépgyáros és egy fanatizált tizenéves találkozásából. Az biztos, hogy később mindketten megfizettek érte. Friedrich a Grósz-per elítélteként pusztul el a váci börtönben 1951-ben, de Demény is többet ült saját elvtársai börtönében, mint a Horthy-rendszer celláiban. Végül 1991-ben az első szabadon választott országgyűlés szocialista képviselőjeként halt meg az ülésteremben.

A harmadik merényletet viszont, amely az őszirózsás forradalom győzelme után történt, már nem élte túl Tisza István. Az egykori miniszterelnök 1918. október 31-én délután 5 és fél 6 között a Városligetben a Hermina úti Róheim-villában, ahol lakást bérelt magának, bajtársak híján, magányosan nézett szembe az őt leterítő gyilkos fegyverekkel.<sup>12</sup> Tiszának, aki mindvégig ellenzte a nők választójogát,<sup>13</sup> utolsó pillanataiban a remegő cselédeken kívül két bátor nő volt csupán a társasága: felesége és unokahúga, Almásy Denise grófnő. A gyilkosság részletei szinte másnap ismertté lettek, némi variációt mutatva, de közös forrásból merítve információikat, lényegben megegyeztek. A közös forrás Szentkirályi Béla volt, „a diadalmas forradalom” – az elnevezés szinte azonnal megszületett – aznap kinevezett új budapesti főkapitány-helyettese, aki elég későn, este háromnegyed 8 körül érkezett a helyszínre.<sup>14</sup> Szentkirályi – annak reményében, hogy a gyilkosság részleteinek megszűlőztetése nyomra vezethet – a hozzátartozók első vallomását megosztotta az odasiető riporterekkel, s a sajtó bő részletekkel tárgyalva másnap az egész országgal megismertette a gyilkosságot. Ezek szerint már délelőtt gyanús katonaruhás alakok jártak a villában, majd közvetlen sötétedés után, öt és fél hat között két vászonponyvás katonai teherautó állt meg a Róheim-villa közelében. A kaput kinyitó kerétszífut félrelökve nyolc katona hatolt be a házba, gyorsan lefegyverezték az alagsorban tétlenül és rettegve üldögélő, semmilyen ellenállást nem tanúsító csendőröket. Most már nem volt akadály. (Mint később kiderült, a személyzet gyávasága és Tisza veszélyt lekicsinylő hidegvére egyaránt a gyilkosok kezére játszott. Sofőrje – aki két héttel korábban még kiverte a tüdőbajos Lékai János kezéből a fegyvert – most kerítésen ugrott ki, családját, holmiját már korábban kimenekítette.)<sup>15</sup> Tisza villaszomszédja, Balázs Béla egykori zalai főispán sem tett sokkal többet a függöny mögüli leskelődésnél. Megelégedett azzal, hogy délelőtt egy levélkében figyelmeztette a Tiszát a veszélyre, a villa körül csoportosulók fenyegetőzéseire. A háztulajdonos fia, Róheim Géza a későbbi világhírű etnológus pedig a városba ment segítséget kérni – mire visszaért, Tisza már halott volt. Ebédre betérő sógorát, Sándor Jánost és kíséretjét viszont Tisza maga küldte el.) A csendőrök lefegyverzése után három katonaruhába öltözött egyén rövid szóváltás után

<sup>11</sup> KÁDÁR Lehel: *Az augusztusi puccs*, Új Magyar Szemle 1920/1., 15–16.

<sup>12</sup> A Budapest Székesfőváros VI. kerületi anyakönyvvezető által 1918. november 22-én kiállított halotti anyakönyvi bejegyzés szerint halál ideje 1918. október 31-én du. fél 6 óra, oka: „lőtt seb utáni elvérzés”. Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL MOL] K26 1919-I-1343.

<sup>13</sup> „A magyar nép becsüléséből [...] veszít az a párt, amelyik megvalósítja a nők szavazati jogát. [...] Ne szavazd meg a nők szavazati jogát” – írta Tisza 1918 nyarán párthíveinek. Gróf TISZA István *Összes munkái*, VI., Franklin, Budapest, 1937, 355.

<sup>14</sup> Jellemző módon az autója defektet kapott az Oktogonon. Szentkirályi Béla bírósági tanúvallomása a Tisza-perben, BFL VII. 5.c. 7083/1919, 1160.

<sup>15</sup> Bokor Béla sofőr tanúvallomása a Tisza-perben, BFL VII. 5.c.7083/1919, 1188-1189.

az élébük fegyverrel a kézben bátran kiálló Tiszát agyonlőtte, majd elmenekültek – ez idő alatt többen a területet biztosították. Az akció kivitelezése minden kétséget kizáróan arra vallott, hogy a merényletet előre megtervezték. A gyilkosok és Tisza közötti szóváltás újságokban leközölt tartama érezhetően stilizált volt, szinte fennkölt eszmecsere a háborús felelősségről, de mindegyik azzal végezte, hogy Tisza utolsó szavai azok voltak: „Ennek így kellett történnie.” (A sajtóhírek nyomán a Tisza-gyilkosság bizonyos mértékig mesék birodalmába is belépett. Hubay Miklós 1971-es Gábor Pál által rendezett tévéjátékában a történetbe beledolgozta egy kitalált geszti kisinas történetét, aki szerint Tisza maga vezényelt tüzet gyilkosainak.<sup>16</sup>) A patetikus tudósításokkal szemben Dömötör László, Tisza komornyikja azt vallotta egy évvel későbbi rendőrségi kihallgatásán, hogy a katonák és a Tisza közötti rövid párbeszéd is durva és erőszakos volt: „Most leszámolunk! Te vagy az oka ennek a rettenetes háborúnak, öt gyerekem rongyos és éhezik, a feleségem pedig kurva lett” – hangzott el a támadók részéről, majd amikor Tisza tiltakozott, azzal torkolták le: „De te vagy az oka, disznó gazember” – s már durrant is a fegyver négyszer-ötször.<sup>17</sup> (Ez a nyers megfogalmazás a hadbíróági tárgyaláson már nem került elő.) A lövések életfontosságú szerveket találtak, Tisza percekben belül elvérzett, a közeli Bethesda kórházból érkezett ügyeletes orvos már csak a halál beálltát tudta megállapítani. Az Est, a százezres példányszámú bulvárhírlap tudósítója szintén hamar a baljós helyszínén volt, s a törvényszéki orvost idézte, aki harmincesztendő praxisában „még soha olyan hatalmas mellkast és olyan izmos karokat nem látott, mint amilyen a Tisza Istváné volt”.<sup>18</sup> A boncolást a család kérésére mellőzték, a rettegett politikus még halálában is kivételes elbánásban részesült. Tisza holttestét a családi szokás szerint maguk a családtagok mosdatták meg és öltöztették fel halottas ruhába. A villából egész nap nem lehetett telefonösszeköttetést kapni, most mégis megszólalt a készülék, s a frissen kinevezett honvédelmi miniszter, Linder Béla megbízásából érdeklődtek, hogy Tisza valóban meghalt-e. Majd a miniszter szárnysegéde (akinek ez volt első megbízatása) személyesen is megtekintette a holttestet, s tolmácsolta a kormány részvétnyilvánítását.<sup>19</sup> Még az este megérkezett Károlyi Mihály koszorúja is: „Emberi megilletődéssel fejezem ki részvétemet legnagyobb politikai ellenfelem tragédiája fölött.” A gyilkosság hírére betoppanó rokon, báró Radvánszky Béla rángatózó arccal fogadta a kondoleálást és a koszorút: „Hát kérem, ezt nem köszönjük meg.”<sup>20</sup> A fiatal szárnysegédnek pedig a fogadtatás vette el a kedvét a további szolgálattól. Többet nem tette be a lábát a minisztériumba.

Valószínűtlen, hogy a Tisza-gyilkosságban valaha tisztán látunk. 1918 őszéről nem maradtak felnyomozati akták, a helyszíni szemlét végző rendőrtiszt későbbi vallomása szerint azokat Korvin Ottó a tanácsköztársaság kikiáltása után magához vette s megsemmisítette. Zilahy Lajos – aki ekkor még nem volt a *Halálos tavasz* ünnepektől alkotója, csak leszerelt frontkatona és ambiciózus írópalánta – fiatal riporterként szintén felkereste a halottas házat. Nekrológiájában azt írta, hogy az elkövetők egy közös gyalogezred katonái voltak, akik menetöltözetet viseltek, és ahhoz a század-

<sup>16</sup> Lásd HUBAY Miklós: *Háromszoros halállal = Uő.: Zsenik iskolája*, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 547.

<sup>17</sup> Dömötör László rendőrségi tanúvallomása 1919. október 29-én, BFL VII. 5.c. 7083/1919. 1. doboz, 6. dosszié, 2.

<sup>18</sup> TARJÁN Vilmos: *A meggyilkolt Tisza utolsó percei*, Az Est 1918. november 2., 2.

<sup>19</sup> Sas László tanúvallomása a Tisza István hadbíróági perében 1920. augusztus 18-án = *Gróf Tisza István gyilkosai a hadbíróság előtt*, szerk. Bencsik Gábor, Magyar Ház, Budapest, [2002]. A tanúvallomásból kiderül, hogy a gyilkosságról értesülő Linder azt sem tudta, Tisza Budapesten van-e vagy Geszten.

<sup>20</sup> *Tisza István gróft agyonlőtték. Katonák bosszúja a háborúért*, Friss Újság 1919. november 1., 4.

hoz tartoztak, amelyet a forradalom éjszakáján a tömeg a Keleti pályaudvaron kiszabadított.<sup>21</sup> Az udvaron Zilahy Mannlicher-puskából kilőtt töltényhüvelyeket talált. 1918 őszén senki sem beszélt a gyilkosok személyéről, egyetlen tanú nem jelentkezett, vallotta később Szentkirályi. Azt is hozzátéve, hogy csapszékekben sok kocsmai *háryjános* dicsekedett a tett elkövetésével, de kijózanodásuk után kiderült, mindegyiknek alibije van. A korszak hangulatát mégis jól jellemzi, hogy egy leszerelő katona számára 1918 zavaros forradalmi hónapjaiban „menő” dolog volt azzal hancegni, hogy köze volt a Tisza-gyilkossághoz (a korabeli katonaszlang nyelvén: „egy nagyvad lestoppolásához”). A háború végén a kiábrándult katonáké volt a politika. Budapest évek óta a hadsereg és a háborús kereskedelem sűrű és fekete zónája meg hatalmas átjáróháza volt. 1918 őszén pedig a felduzzadt város már tömve volt katonaszökevényekkel („lógósokkal”) és rokkant katonákkal. A lógósok száma több tízezer volt, a szabadságról a frontlátott egyenruhások egyre kisebb számban tértek vissza.<sup>22</sup> Nem is nagyon bujkáltak már, a Rudas fürdő medencéiből már kiszorították a koldusokat, hamis igazolványokat szereztek a gyárakban, a cigarettát áruló rokkant katonák pedig pár fillérért mindenre kapható hírvivők voltak.<sup>23</sup> Nem volt tehát véletlen, sem váratlan, hogy 1918 október végén megalakult a Katonatanács szökött tényleges- és tartalékos katonatisztekéből. Tagjai többnyire háborútépte desperádók voltak, akik azt hitték, hogy márciusi ifjak lesznek, s a nép majd a vállukra emeli őket.<sup>24</sup> Ám többnyire csak céltalanságukat bocsájtották áruba: bőséges zsoldot vártak akcióikért, javadalmazó pozíciókat, mint egy jól fizető moziengedélyt, esetleg élelmezésügyi biztosságot, a vakmerőbbek pedig sarokházat az Andrássy úton.<sup>25</sup> Érezték, hogy a frontokon a háború már a végsőket rúgja. Nem voltak gátlásaik, fesztelenül járkáltak ki-be a Károlyi-palota perzsaszőnyeges szalonjaiba, ahol a Károlyi és Jászi híveiből, valamint az egyre inkább népszerű szociáldemokratákból alakult Nemzeti Tanács tanácskozott. Károlyi még mindig a királytól várta kinevezését, de a Nemzeti Tanács – fegyveres erő híján – kénytelen-kelletlen segítséget látott a Katonatanács radikális akciókat tervező tagjaiban. Október 27-én formális megbízást is kaptak Károlyitól, s állandóan pumpolták pénzért őt és Hatvany Lajost.<sup>26</sup> A Katonatanácsban eleinte az exhibicionista Csernyák Imre százados dominált (ő légügyi miniszterséget akart – ez akkoriban olyasfajta trendi dolgot jelentett, mint manapság a digitalizációs kormánybiztosság), de néhány nappal később, az őszirózsás forradalom győzelme után a szociáldemokrata vezetés pártbeli és pártonkívüli ellenzéke lett a hangadó.<sup>27</sup>

<sup>21</sup> Azaz a főváros háziezrede, a 32-es közös gyalogezred állományából kerültek ki. ZILAHY Lajos: *Tisza a ravatalon*, Déli Hírlap 1918. november 2., 2.

<sup>22</sup> BATHYÁNY Tivadar: *Beszámoló*, II., szerzői kiadás, Budapest 1927, 161–162.

<sup>23</sup> SZTANYKOVSKI Tibor: *A katonatanács = Nagy idők tanúi emlékeznek, 1918–1919*, szerk. Lányi Ernőné, Párttörténeti Intézet, Budapest, 1958, 84.

<sup>24</sup> Dr. Imrédy Dezső rendőrfogalmazó tanúvallomása a hadbírótság előtt a Tisza-perben 1920. augusztus 30-án = *Gróf Tisza István gyilkosai a hadbírótság előtt*, 300.

<sup>25</sup> Hüttner Sándor vallomása a hadbírótság előtt a Tisza-perben 1920. augusztus 2. = *Gróf Tisza István gyilkosai a hadbírótság előtt*, 17.

<sup>26</sup> Csernyáknak, mint a Katonatanács elnökének a „honvédelmi biztosságról” szóló Károlyi által aláírt megbízatást fakszimilében közli egy másfél hónappal később készült propagandakiadvány: BÚS-FERETE László: *Katonaforradalmárok*, Phönix, Budapest, 1918, 113. A Katonatanács tagjainak pénzköveteléseiről 1918 október 31. előtt lásd HATVANY Lajos: *Egy hónap története (Eszendő 1918. október)*, Pestü Napló, [Budapest], é. n., 34.

<sup>27</sup> SZTANYKOVSKI: *I. m.*, 86. Lásd még SZÁNTÓ Béla: *Visszaemlékezések az 1919-es proletárdiktatúra idejére*, PILL 731 f 24. öe, I. kötet, 203–204.

Ebbe a kontextusba kell beilleszteni Szentkirályinak a budapesti büntetőtörvényszéken tett tanúvallomását, mely szerint a nyomozás eredménytelenségéhez hozzájárult az is, hogy Károlyi Mihály félt attól: zendülést okozna a gyilkosok esetleges kézre kerítése.<sup>28</sup> Szentkirályi korábban, még a hadbírószági eljárás során azt is elismerte, állásával játszott volna, ha a nyomozást teljes erőbedobással végzi.<sup>29</sup> A suttozó propagandát – arról, hogy a forradalmi Katonatanács tagjai közelebbről meg nem határozott „érdemeikért” nagy összegeket vettek fel – nem csak a Horthy-korszak bírósági eljárása során értelmezték úgy, mint a bérgyilkosoknak járó pénzt.<sup>30</sup> A megfontolt szociáldemokrata vezető, Garami Ernő is a forradalom parazitáiról beszélt emlékirataiban, bár a gyilkossági vádakról nem nyilatkozott.<sup>31</sup> Mindenesetre a paraziták gyilkos akcióihoz a háborús szenvedéseikért bűnbakot kereső közvélemény megfelelő táptalajt biztosított. Az utca embere már nem válogatta meg szavait. „Nagyobb gazember még nem taposta a magyar földet, mint ez a Tisza István. Hanem össze is beszéltek már a katonák, hogyha visszajönnek, olyan kínzásokkal gyilkolják meg, amelyet még nem látott a világ.” Ezt a kifakadást Baltazár Dezső tiszántúli református püspök – egykor nevelő a Tisza családnál – október elején a budapesti villamoson hallotta, de Tisza csak keserű mosollyal legyintett.<sup>32</sup> A Tisza-gyűlölet korabeli hangulatát jól jellemzi, hogy a gyilkosság éjszakáján koporsószerzésre jobb híján Zilahy Lajos vállalkozott néhány újságíró kollégájával, mivel a volt miniszterelnök családja ravatalozó munkást nem kapott sehol a városban a halott személye miatt. A ház körül még másnap reggel is szórványos lövöldözés folyt. Éjjel a Tisza koporsóját szállító vonat különkocsijának ablakait belőtték a Keleti pályaudvaron, s a frontról hazatérő katonák azt ordibálták italtól és gyűlölettől mámorosan, hogy „Tisza holttestét vonat után kell kötni!”<sup>33</sup> Geszten a gyászoló gyülekezeten Tisza saját belső cselédei zavarták meg, s szeretett falujának népe mogorva részvéttelenséggel fordult el koporsójától.<sup>34</sup> Bihar vármegye koszorúját a vármegyei hajdúk nem merték Gesztre vinni, a temetésről Nagyváradra visszatérő főispán kocsiját lövöldöző katonák futamították meg, amikor megtudták, honnan jön.<sup>35</sup> „Meghalt a cselszövő, nem dül a rút viszály” – fogadta a halálhírt a Károlyi-párti Vass János képviselő a Gizella téri Károlyi-pártkörben, míg a párt pénztárosa, Laehne Hugó vasi földbirtokos cinikusan annyit jegyzett meg a halálhír hallatán, hogy „megürült az aradi mandátum”.<sup>36</sup> Zilahy Lajos azt írta: „meg kellett halnia, mert a láncát tépett forradalmi tömeg benne látta és benne keresete négyvesztendő pokoli szenvedésének okozóját, millió halott katona kísérteties sírásóját”.<sup>37</sup>

<sup>28</sup> Szentkirályi Béla rendőrségi vallomása a Tisza-perben, BFL VII. 18.d. 13/4029-1920, 49.

<sup>29</sup> Szentkirályi Béla vallomása a hadbírószág előtt a Tisza-perben 1920. augusztus 7-én = *Gróf Tisza István gyilkosai a hadbírószág előtt*, 73.

<sup>30</sup> ANDRÁSSY GYULÁNÉ ZICHY Eleonóra *Naplója*, MNL MOL P 4, Andrassy hagyaték 330t, 85–87.

<sup>31</sup> GARAMI ERNŐ: *Forrongó Magyarország* [1922], Primusz, Budapest, 1990, 53–54.

<sup>32</sup> BALTAZÁR Dezső: *Próbáltatások idejéből*, Méliusz, Debrecen, 1920, 90.

<sup>33</sup> *Uo.*, 99; KOZMA Miklós: *Egy csapattiszt naplója 1914–1918*, Révai, Budapest, 1931, 564.

<sup>34</sup> SZÁSZ Károly: *Tisza István. Élet- és jellemrajzi vázlat*, Atheneum, Budapest, 1920, 61.

<sup>35</sup> *Gróf Tisza István temetése*, Világ 1918. november 5., 12; *Sortűz Tisza temetésén*, Pestí Napló 1918. november 5., 10.

<sup>36</sup> Sebestyén József vallomása a Tisza-perben, BFL VII. 5.c. 7083/1919 69. doboz, 839.

<sup>37</sup> ZILAHY: *Tisza a ravatalon*, 2. A nagyszalontai születésű Zilahy Lajos Tisza földije volt, aki 1934-ben befutott és sikeres íróként – amikor nagyhatalmú barátja, Gömbös Gyula miniszterelnök felavatta a Parlament északi oldalán a Tisza-szobrot – úgy fogalmazott: „A magyarság sorsa nem Tiszát igazolta.” (ZILAHY Lajos: *Tisza*, Magyarország 1934. április 22., 3.)

Krúdy Gyula is a háború bérért látta Tisza gyilkosságban: „a háború, ez a vénhedt kocsertés, felfalja saját kölykeit” – írta a Tiszát elparentáló cikkében. Sőt testi hibásnak nevezte, aki a „nyomorékok konokságával” halt hősi halált „szennyos pártja” helyett.<sup>38</sup> Az ősnemes Tiszáról az ősnemes Krúdy írta ezt, aki viszont az arisztokrata Károlyiért élete végéig rajongott. De Tisza saját tábora is sorsszerű beteljesülést látott a dicső halálban. Ritoók Emma szerint 1918 őszén mérhetetlen közönnyel tért napirendre a polgári közvélemény a Tisza-gyilkosság felett, s az volt az általánosan elfogadott vélemény, hogy halála megérdemelt és természetes büntetés volt.<sup>39</sup> Prónay Pál, a fehérterror későbbi rettegett különítményese Bécsben vette a hírt, arisztokrata katonatisztek társaságában, akik kárörvendően kommentálták a Tisza-gyilkosságot.<sup>40</sup> A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert azt jegyezte fel naplójában: „olyan ez, mint egy görög végzetdráma, mert Tisza nem akarta és nem kerülhette el ezt a sorsot”.<sup>41</sup> Az általa vezetett Akadémia kítűzte a székházára a fekete lobogót, de a konzervatív lapok furcsán szűkszavúak voltak, az Újság és a Budapesti Hírlap szenvtelenül tárgyilagosan számolt be a gyilkosság részleteiről, a Budapesti Szemle pedig nyúl farknyi nekrológot szentelt Tisza emlékének. Bár a református egyházi sajtó igyekezett tisztességgel megemlékezni Tisza Istvánról, aki a dunántúli egyházkerület főgondnoka és a legtekintélyesebb református politikus volt, de a fiatalabb lelkészek közül sokakat nyomasztott Tisza szelleme, ők nem kértek a gyászból. A „Múlt nagy kongó boltívei alá temetjük” – írta sokatmondóan Ravasz László főjegyző Erdélyből. Későbbi püspöktársa, Enyedi Andor viszont egyenesen egyháza vezetőit leckéztette: „Ideje lenne már, hogy a múltban ránk nyomódott temetésrendező, halottsirató, részvétet árasztó beteges jelleget az ekeszarvát tartó munkások éleslátásával, alkalmazkodó, érvényesülő képességével, egészséges életérzéssel cseréljük fel.”<sup>42</sup> Ezt az „egészséges életérzést” a későbbi keresztény kurzus katolikus nagyágyú is osztották. Zdravec István szegedi ferences szerzetes, aki egy év múlva Horthy fehér különítményeseinek zászlóit áldja majd meg, most azt írta: „1918. október 31. megmozdított mindent, ami el volt nyomva. A csőrömpölve lehullott bilincsek, a csillogó szemű, s kipirult arcú milliók a garancia arra, hogy az igazság számára a szabadság hajnala van.”<sup>43</sup> A későbbi pap-miniszter, Vass József pedig félre nem érthetően fogalmazta meg a Tisza-gyilkosság üzenetét: „Geszten temetés volt, s nem csak Tisza Istvánt temették, hanem a régi rendszert minden csatlósával együtt.” Cikke a katolikus Életben jelent meg. Vass Józseffel együtt a keresztényszocialista politikusok és törekvő újságírók mohón merültek el az új demokratikus egyházpolitika bugyraiban, hogy főispánokként, kanoonokként, esetleg püspökként kerüljenek ki belőle. Igaz, utóbbira már nem maradt idő, de Vass József még Horthy Miklós kormányzói beiktatására is abban a reverendában ment el, amelynek minőségi posztóját a Károlyi-kormány alsópapság részére nyújtott adománya fedezte...

A Tisza-gyilkosság nyomozása 1919 augusztusában látványos külsőségekkel kezdődött meg, nem sokkal azután, hogy Friedrich István a román szuronyokra támaszkodva puccsal

<sup>38</sup> KRÚDY Gyula: *Az utolsó Tisza*, Magyarország 1918. november 3., 2.

<sup>39</sup> RITOÓK: *I. m.*, I., 203.

<sup>40</sup> *A határban a halál haszál. Fejezetek Prónay Pál naplójából*, Kossuth, Budapest, 1963, 53.

<sup>41</sup> *Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*, szerk. Gali Máté, Helikon, Budapest, 2016, 229.

<sup>42</sup> ENYEDI Andor: *A forradalom és a ref. Egyház*, Sárospataki Református Lapok 1918/48–49.

<sup>43</sup> Persián Ádám kormánybiztos memoranduma, PII. 704. f. 12. óe. i.m., 25.



magához ragadta a hatalmat és miniszterelnök lett, s az egykori szabaddkőműves „keresztény kurzust” indított. Már 1919 augusztusában letartóztatták Kéri Pál újságíró és a Katonatanács néhány tagját, Dobó István tengerészt, Hüttner Sándor főhadnagyot, Sztanykovszki Tibor zászlóst s másokat is, így Gärtner Marcellt, Vágó Jenőt, Lengyel Lászlót. Horvát Sanovics Tivadart, aki Dobóhoz hasonlóan szintén tengerész volt, nem sikerült elkapni, ahogy Csernyák is csak a biztonságos Ausztriából küldte meg tagadó vallomását. A vizsgálati fogságba helyezett Hüttner, Dobó és Sztanykovszki beismerő vallomást tettek, amit aztán számtalanszor módosítottak, vagy éppen visszavontak. A nagy lendülettel indult nyomozást azonban nem a Tisza iránti kegyelet vezette. Az eljárás szinte azonnal a vásáriasan zajló ellenforradalmi forgatag része lett, s mindinkább rivális politikai csoportok egymás elleni viaskodásának színterévé vált: „A nyomozás alkalomszerűen rakosgatja egymás mellé a szálakat, s a politikai kórusok olyan hangosak, hogy a nyomozást hajótöréshez juttatják” – írta egy a korabeli sajtómunkás már 1919 kora őszén.<sup>44</sup> S valóban, a nyomozással, majd a bírósági eljárással szinte minden megtörtént, aminek nem szabadna megtörténnie: illetéktelen beavatkozás, vádlottak külső befolyásolása, hatásköri villongás a katonai és polgári bíróságok között, politikai nyomásgyakorlás, a vizsgálóbíró idegösszeomlása és öngyilkossága.<sup>45</sup> Jellemző, hogy a polgári perben tanúként kihallgatott Hüttner – aki a per folyamán rendszeresen olvashatta Ulain Ferenc ügyvéd, a Tisza család jogi képviselője napilapját – egyszer kijelentette: „Most már nem tudom különválasztani az általam tudott és a másoktól hallott dolgokat.”<sup>46</sup> Az évekig tartó perek 1923 decemberében a Kúria által elvetett semmiségi panaszokkal zárultak le. Az eljárást megindító Friedrich István mint felbujtó maga is a vádlottak padjára került egy időre, ha börtönbe nem is. Bár szokatlan módon még az ítélethirdetés előtt felmentették, politikai karrierje tönkrement. (Károlyi Mihály az emlékirataiban őt gyanította a gyilkosság értelmi szerzőjeként.) A Tisza-rokonság feljelentést tett Károlyi ellen is, de a vádak olyan gyenge lábakon álltak, hogy még a vádemelésig sem jutott az ügy. A bíróság megelégedett azzal, hogy Károlyi forradalmát *en bloc* tegye felelőssé a nagy államférfi vesztéért. (Ahogy említettük, a Katonatanács megvádolt tagjai október utolsó napjaiban valóban szabadon járkáltak ki-be a Károlyi-palotába. De nem szabad elfelejtenünk arról, hogy a sokat látott klasszicista épület nem csupán a forradalom, hanem a reakció átjáróháza is volt 1918 őszén-telén. Tormay Cécile, a *Bujdosó könyv* írója is többször megfordult a Károlyi-palotában szervezni az asszonyok ellenforradalmát, mert ott lakott mozgalmá egyik patrónusa, az erdélyi Mikes Ármin gróf, aki mellesleg Károlyinak rokona is volt.)

Az ellenforradalmi közvéleményt jobban izgatta tehát a gyilkosoknál a megrendelők személye. Ennek a kampánynak egyik áldozata Fényes László, a vitriolos tollú Károlyi-párti újságíró és országgyűlési képviselő lett, aki a háború éveiben leleplező szónoklataival tűnt ki, s a parlamentben sokszor nekiment Tiszának. A letartóztatott Fényes éveket töltött vizsgálati fogságban, de a polgári per ítélethirdetésekor, 1921. október 5-én felmentette a bíróság, annyira

<sup>44</sup> STETTNER Tamás: *Kék könyv Tisza István gróf meggyilkolásáról és a rendőri nyomozásról*, Egyesült könyvkereskedés, Budapest, 1919, 3.

<sup>45</sup> „A pesti utca azt beszélte, Friedrich István meg akarta vesztegetni az ötgyermekes nyomorgó bírót – sikertelenül.” RITÓÓK: *I. m.*, II., 143.

<sup>46</sup> Komjáthy Miklós levele a *História szerkesztőségéhez*, *História* 1986/5–6., 58.

nyilvánvaló volt, hogy semmiféle módon nem volt része Tisza megölésében. Károlyi szürke eminenciását, Kéri Pált, aki Fényeshez hasonlóan szintén Az Est sztárpublicistája volt, felbujtóként ugyanekkor halálra ítélték, bár ő is végig és következetesen tagadott. Kéri a konspirációk mestere volt, az ő közreműködésével sikerült meghíúsítani a Károlyi Mihály ellen kidolgozott német kompromittálási akciókat 1917–1918-ban – az összeomlás napjaiban pedig a Nemzeti Tanács, a Katonatanács és a szociáldemokrata frakciók közötti egyeztetések egyik kulcsfigurája lett, s bevallottan tudott különféle exponált politikai és katonai személyek elleni merényletvervekről. Közvetlen bizonyíték Hüttnerék vallomásán kívül ellene sem akadt, mégis elítélték. Az lett a szerencséje, hogy a népbiztos-perben elítélt kommunista vezetőkkel együtt Szovjet-Oroszországba mehetett a még mindig ott sínylődő hadifogoly magyar tisztek hazatérésének fejében.

A Katonatanács kormánybiztosából a Kun Béla tanácsköztársaságának kommunista népbiztosává lett Pogány Józsefet szintén megvádolták a gyilkosságban való részvétellel, sőt egyenesen azzal, hogy ő lőtt először – anélkül azonban, hogy egyszer is ki tudták volna hallgatni, hiszen ő a kommün bukásakor külföldre menekült a többi bolsevik vezetővel. Szerepére érdemes kitérni egy kicsit részletesebben, hiszen kulcsszereplője volt az őszirózsás forradalom katonai mozgalmainak, s nagyon sokan nem szerették. A Napóleonról drámát író Pogány nem volt ártatlan irodalmi ábrándozó, hanem a szocialista napilap, a Népszava sokat próbált és igen jó tollú újságírója, aki 1914 nyarán még háborúellenes cikkeket írt, majd kiment a frontra, megsebesült – ezután pedig a sajtóhadiszállás kedvence lett és pohárköszöntőt mondott a hadicenzorokra.<sup>47</sup> (A fegyverrel tehát biztosan bánt.) 1918 októberében viszont már világosan tudta, hogy mit akar, s meg is mondta az október 13-i rendkívüli szocdem pártkonferencián: szervezett katonai erőt a bolsevik mintájú hatalomátvételhez. Pogány még 1918 elején leírta, hogy a magyar reakció „természettől adott miniszterelnöke csak Tisza István lehet”, az egyedüli, akitől a forradalmi erőknek komolyan tartania kell. De az elítélt katonatanácsis tagok vallomásán kívül csak nagyon közvetett módon lehetett és lehet ma is érintettségére következtetni. Tény, hogy Pogány a forradalom és gyilkosság napján, 1918 október 31-én, a Nemzeti Tanács intézőbizottságának tagjaként a katonai ügyek egyik megbízottja volt, s a gyilkosságban szerepet kapó autók elosztásáért is ő felelt. (A merénylet abban az időben történt, amikor a régi Wekerle-kormány már nem, az új Károlyi-féle pedig még nem funkcionált.) Pogány néhány nappal később, a katonatanácsok frissen kinevezett kormánybiztosaként a budapesti laktanyák katonaságát gyorsan a befolyása alá vonta. Később a Károlyi-kormány két hadügyminiszterét is megbuktatatta, anélkül, hogy ennek bármilyen következménye lett volna. (Bartha Albert hadügyminiszter irodájába például nem habozott kézigránátos katonákkal körülvetten betoppanni és őt megszarolni.) A népbiztos-perben több vezető szociáldemokrata állította: jelentős budapesti fegyveres erő felett diszponáló Pogánynak döntő szerepe volt abban, hogy az 1919. március 21-i kommunista hatalomátvételbe a megosztott és tanácstalan szociáldemokrata pártvezetés beleegyezett. Közlebbi utalást nyújtott Pogány esetleges érintettségére Zilahy Lajos, aki azt mondta a hadbíróság előtt, hogy a gyilkosság estéjén Pogány

<sup>47</sup> GÖNDÖR Ferenc: *Vallomások könyve*, szerzői kiadás, Bécs, 1922, 8–9. (Pogány lojalitása egy semleges Dániába szóló jutalomutat is megért. Az utazás eredményeképp megszületett könyv *Dánia, a parasztdorádó* beszédes címet viselte.)

először készségesen adott volna neki autót, de amikor úticélját megtudta, ezt megtagadta. Így akarta megakadályozni, hogy újságíró-kollégája kijusson a gyilkos tett helyszínére.<sup>48</sup> Festetics Sándor gróf, Károlyi sógora (később nyilasvezér) rövid hadügyminisztersége alatt, 1918–1919 fordulóján a Nemzeti Kaszinóban utalt arra, hogy ellenlábasa, Pogány lehet Tisza István gyilkosa. Később azonban bevallotta: blöffölt. A Károlyi-korszakban az ügygel foglalkozó rendőrségi tanácsos is azt hallotta, hogy Pogány dicsekedett a gyilkossággal. Mindezeknek az értéke akkor sem, most sem több, mint a politikai szóbeszédeké általában. Pogány felesége, Czöbel Irén is csupán annyit írt visszaemlékezéseiben, hogy már a forradalmak idején férjéhez kötötték Tisza megölését, de „ebben az időben ennek a vádnak nem volt különösebb hatása”.<sup>49</sup> Ráadásul a gyilkosság szemtanúi nem tudták egyértelműen beazonosítani a jellegzetesen „zsidós” arcú Pogányt a halálos lövéseket leadó személyként.

Sosem fogjuk megtudni a *teljes* igazságot. Attól, hogy a mára tökéletesen elfeledett őszirózsás forradalom lázas korai napjainak keveset emlegetett, de az események alakulására nagy befolyást gyakorló háttéralakjai: Pogány József, Kéri Pál és Friedrich István vetélytársak, majd halálos ellenségek lettek, önmagában nem következik az, hogy az összeomlás zavaros napjaiban nem állhattak össze egy, a forradalmasodó katonák előtt *akkor* biztosan tekintélyt szerző merész akció levezénylésére. Ez azonban csak olyan bizonytalan hipotézis, amely a korszak képlékeny történetéből teljességgel ki nem zárható, ugyanakkor semmiképpen sem állnak mögötte bizonyított tények. A korszak legjobb ismerője, Hajdu Tibor mindössze annyit írt, hogy Pogány kormánybiztosi feladatának része lehetett a Tisza-gyilkosság nyomainak eltüntetése.<sup>50</sup> Ami sikerült is. Ahogy lenni szokott, a „kis halak” vitték el a balhét. Dobót és Sztanykovszkit az elsőfokú ítélet kötél általi halálra, Hüttner Sándort tizenöt évi fegyházra, valamint nemesi címétől, háborúban szerzett kitüntetéseitől és katonai rendfokozatától való megfosztásra ítélték, Vágót, Lengyelt felmentették a bűnrészesség vádja alól. Dobó a hadbíró-ság ítélete elleni fellebbezése során, a vizsgálati fogságban halt meg 1921 januárjában, Hüttner 1923 márciusában, szintén a börtönben hunyt el a fellebbezési eljárások végleges lezárulta előtt. A Tisza-gyilkosság napjának délelőtti látogatóját, Gärtner Marcellt, akit a gyilkosságban való bűnrészesség miatt tizennégy évre ítélték, szintén a börtönben érte utol a halál, miután 1923-ban a Kúria elutasította a semmiségi panaszát. Másként és másért bűnhődött Pogány József, akit – miután sem kommunista pártszervezőként, sem John Peperként nem boldogult Amerikában – Sztálin végeztetett ki a harmincas évek végének véres kommunista vendettáiban. Fényes és Kéri száműzetésben haltak meg Amerikában. Legtovább Sztanykovszki Tibor élt. Az ő büntetését a másodfokon eljáró Kúria 18 évre mérsékelte, amit ő hiánytalanul letöltött, majd állást nem találván csatlakozott a nyilas mozgalomhoz, 1945 után pedig lelkes kommunista lett. A Tisza-gyilkosságban való részvételéről utolsó éveiben is ellentmondásosan nyilatkozott.<sup>51</sup> Az utolsó hír róla 1963-ból való. Ekkor az MSZMP KB Titkárságának március 19-i ülésén a napirendi témák között szerepelt „veterán párttagok” kérelme is, nyugdíjuk

<sup>48</sup> Zilahy Lajos vallomása a Tisza perben 1920. augusztus 7-én = *Gróf Tisza István gyilkosai a hadbíró-ság előtt*, 70.

<sup>49</sup> Pogány Józsefné Czöbel Irén visszaemlékezései, PII. 867 f. 16.

<sup>50</sup> HAJDU Tibor: *Linder Béla és Pogány József a hadügy élén*, *História* 2008/9., 33.

<sup>51</sup> KOMJÁTHY Miklós: *Pöloskei Ferenc: Tisza István. (Magyar história. Életrajzok) Bp., 1985, Levéltári Közlemények 1986/2., 299–300.*

főlemelésére. Az egyik kérvényező Sztanykovszki volt, aki azt kérte, hogy 1200 forint nyugdíját emeljék föl 2000 forint „kivételes ellátásra”, és kapjon a Központi Állami Kórház igénybevételére jogosító igazolványt. Kérését teljesítették. A javaslatban szerepelt, hogy két ízben ugyan kizárták a pártból, de a Központi Ellenőrző Bizottság 1963. február 21-én elismerte párttagságát 1945-től. Szerepét a beadvány így fogalmazta meg: „1918. október 31-én annak a katonai járőrnek volt tagja, amelyik Tisza Istvánt őrizetbe vétel közben agyonlőtte.”<sup>52</sup> Ahogy a Tisza-per 1920 után nem az igazság kiderítését szolgálta, hanem politikai alkuk és leszámolások tragikomikus küzdőterepévé vált, az is a magyar történelem szomorú öröksége: megjutalmazandó munkásmozgalmi érdemnek számíthatott a Tisza-gyilkosságban való részvétel fél évszázaddal azután, hogy a végzetes lövések leterítették a legbátrabban meghalni tudó magyar államférfit.



Az egri autóbusz-pályaudvar a vár felé nézve

<sup>52</sup> VINCZE Gábor: *Sírba vitt titkok. A Tisza-gyilkosság elkövetőinek utóélete*, [http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/vg/Sirba\\_vitt\\_titkok.pdf](http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/vg/Sirba_vitt_titkok.pdf). Vö. PÉTER László: *Hová lett Sztanykovszky? Tisza István gyilkosának arcképe*hez, [mno.hu](https://mno.hu/migr_1834/hova-lett-sztanykovszky-509066) 2006. május 27., [https://mno.hu/migr\\_1834/hova-lett-sztanykovszky-509066](https://mno.hu/migr_1834/hova-lett-sztanykovszky-509066).